

УДК 351.75:324:342. 9 (477)



Тетяна Анатоліївна ШЕВЧУК,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАБІЛЬНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Кардинальні зміни, що відбулись у процесі реформування різних сфер життєдіяльності суспільства, його науково-технічний прогрес і досягнення сприяють появі та розвитку нових суспільно-економічних, політичних, гуманітарних та інших відносин, що продукує, з одного боку, позитивний розвиток держави, а з іншого – сприяє оновленню та модернізації злочинності. Сучасний стан вітчизняного кримінального законодавства і рівень якості його застосування судовими і правоохоронними органами зумовлюють справедливе та обґрунтоване занепокоєння як учених-кримінологів, так і практиків – криміналістів та пенітенціаріїв, насамперед стосовно збереження стабільності правової норми як основи законодавства, що силою державного примусу регулює відповідні суспільні відносини.

Тому цілком закономірним є питання щодо прогалин у правовому регулюванні деяких сфер суспільного життя, що, у свою чергу, зумовлює коригування певних норм і положень, які не відповідають реаліям сьогодення. Норми Кримінального кодексу (далі КК) України мають узгоджуватися між собою та відповідати загальним принципам кримінального права, виробленим доктриною і конкретизованим у його положеннях. Однак у процесі законодавчої практики ці умови не завжди дотримуються і виконуються. Однією з проблем сучасного кримінального законодавства є надмірний динамізм його розвитку. Нестабільний кримінальний закон втрачає одну з основних своїх властивостей – системність, що негативно впливає на ефективність його практичного застосування. Тому наукове дослідження проблематики, пов'язаної із забезпеченням стабільності кримінального законодавства України, вбачається актуальним і злободенним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що практичні працівники та науковці – фахівці в галузі кримінального права і кримінології наголошують на існуванні ризику надмірності та необґрунтованості посилення кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення у кримінальному законодавстві України як

однієї з причин динамізму його розвитку, зокрема П. Л. Фріс («Кримінально-правова політика: доцільність криміналізації та кримінальних покарань»), О. П. Рябчинська («Удосконалення системи покарань за КК України – дискусії тривають»), Л. В. Левицька («Якість кримінального закону України як показник ефективності кодифікації законодавства»), В. Я. Тацій («Стабільність як умова ефективності законодавства України про кримінальну відповідальність») тощо.

Метою статті є аналіз обґрунтованості та доцільності систематичного внесення змін до КК України як причини порушення стабільності кримінального законодавства.

Виклад основного матеріалу. Однією з умов розвитку злочинності є недосконалість законодавства, причому в цьому разі може йтися про будь-які його галузі, що зачіпають ті чи інші суспільні відносини. Відомо, що кримінальні наслідки, які вимагають відповідної кримінологічної оцінки, не лише настають у разі якихось законодавчих прогалин, а і є результатом втілення в життя недоопрацьованих законів та інших нормативних правових актів, або таких, які не враховують реальність настання цих наслідків. Останніми роками у законотворчому процесі в Україні спостерігаються тенденції намагання влади вирішувати соціально-економічні та політичні проблеми шляхом внесення змін до кримінального законодавства. При цьому влада не завжди передбачає реальні соціальні, економічні та політичні наслідки таких змін. Крім того, розпочаті реформи у сфері кримінальної юстиції не щоразу дають бажаний результат. Більш того, вони є неузгодженими між собою, а їх автори не мають досвіду втілення таких реформ у життя, як наслідок, частіш за все закони ухвалюються без будь-якого адекватного прогнозу їх кримінологічних наслідків¹.

Слід констатувати, що у нашій країні суттєво інтенсифіковано криміналізацію різних діянь та, відповідно, посилення кримінальної відповідальності за вчинення окремих кримінальних правопорушень. Верховна Рада України IX скликання започаткувала нову, досі нечувану швидкість ухвалення законодавчих актів. Так званий «турборежим» мав наслідком ухвалення 127 законів за три місяці. Із них змін до КК України стосувалися 9 законів, які вже набрали чинності. Найбільш відомими є криміналізація незаконного збагачення, доповнення КК України статтею про незаконні дії з бурштином, декриміналізація фіктивного підприємництва².

Зміни, що систематично вносяться до КК України, стосуються переважно посилення кримінальної відповідальності за вчинення окремих категорій кримінальних правопорушень. Основними законодавчими

¹ Шакун В. І. Кримінологічний вектор українських реформ // Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи: матеріали Міжнар. наук. конф., присвяч. 50-річчю кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права (м. Харків, 9 груд.2016 р.). Харків: Право, 2016. С. 8–15.

² Демчук П. Турбозаконодавчі зміни до Кримінального кодексу України: quo vadis? // Юрліга: сайт / Інформ. агенство «Ліга:Закон». URL: https://jurliga.ligazakon.net/ua/analitics/193394_turbozakonodavch-zmni-do-krimnalnogo-kodeksu-ukrani-quo-vadis (дата звернення: 26.02.2021)

актами, якими врегульовано цей процес, починаючи із 2019 року, є такі:

– Закон України «Про внесення змін до статті 321-1 Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за фальсифікацію лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів»¹;

– Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи», яким було посилено кримінальну відповідальність за зґвалтування (ст. 152 КК України) та сексуальне насильство (ст. 153 КК України)²;

– Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)», яким, зокрема, посилено кримінальну відповідальність за порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням (ст. 325 КК України)³;

– Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою збереження довкілля (щодо посилення відповідальності за дії, спрямовані на забруднення атмосферного повітря та знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу)»⁴, що передбачає посилення кримінальної відповідальності за забруднення атмосферного повітря (ст. 241 КК України) та знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ст. 245 КК України);

– Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху», яким КК України доповнено статтею 2861 «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння»⁵.

Крім того, на стадії розгляду або доопрацювання перебуває ще

¹ Про внесення змін до статті 321-1 Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за фальсифікацію лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів: Закон України від 12.11.2019 № 284-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/284-20> (дата звернення: 25.02.2021).

² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи: Закон України від 19.12.2019 № 409-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/409-20> (дата звернення: 25.02.2021).

³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 17.03.20 № 530-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-20> (дата звернення: 21.02.2021).

⁴ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою збереження довкілля (щодо посилення відповідальності за дії, спрямовані на забруднення атмосферного повітря та знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу): Закон України від 13.04.2020 № 556-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/556-20#Text> (дата звернення: 21.02.2021).

⁵ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху: Закон України від 16.02.2021 № 556-IX // Верховна Рада України: офіц. портал. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/203384.html> (дата звернення: 27.02.2021).

декілька законопроектів, якими передбачається посилення кримінальної відповідальності за окремі кримінальні правопорушення, зокрема про посилення відповідальності за завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення захисту телекомунікаційних мереж), про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо криміналізації вивезення (пересилання) через митний кордон України товарів протиепідемічного призначення, про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти журналістів тощо.

Такі законодавчі ініціативи реалізуються, як правило, після того як в Україні відбуваються резонансні події, пов'язані із вчиненням кримінальних правопорушень, особливо тих, що торкаються порушення прав і свобод людини, громадської безпеки та порядку. Зміст законів при цьому зводиться переважно до розширення карної репресії.

Наприклад, як реакція на велику кількість скарг і звинувачень щодо порушення законодавства у сфері містобудівної діяльності було ухвалено Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення (№ 3876 від 16.07.2020 р.), яким передбачено посилення відповідальності за правопорушення у сфері містобудування.

Після пожежі, яка сталася на початку 2021 року в Харкові, де в будинку для літніх людей загинуло 16 осіб, Верховна Рада України ухвалила в першому читанні законопроект про посилення відповідальності за порушення вимог техногенної та пожежної безпеки (№ 1134-IX від 26.01.2021 р.).

Так само після викриття у Львові роботи «реабілітаційного центру», де в трудовому рабстві утримували 17 людей, та низки інших кримінально протиправних діянь, пов'язаних із торгівлею людьми, було зареєстровано Проект Закону про посилення кримінальної відповідальності за торгівлю людьми (№ 5134 від 22.02.2021 р.), яким суттєво розширюється сфера дії кримінального закону шляхом віднесення до кримінально караних низки нових діянь та посилюється кримінальна відповідальність за торгівлю людьми.

У зв'язку зі збільшенням кількості кримінальних правопорушень стосовно дітей з використанням мережі Інтернет Верховна Рада у другому читанні ухвалила законопроект (№3055, від 18. 02.2021 р.) про посилення кримінальної відповідальності за сексуальні злочини стосовно дітей, вчинені в Інтернеті.

У січні цього року після оприлюднення по телебаченню відео «справи стоматолога», яке отримало великий резонанс (про те, що лікар із Рівного застосовувала насильство щодо дітей під час здійснення стоматологічних маніпуляцій,) Генпрокурор України на засіданні комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності заявила про необхідність посилення кримінальної відповідальності за насильство стосовно дітей.

Слід зауважити, що така кількість законопроектів, з одного боку,

виправдовується глобалізаційними процесами, євроінтеграцією і виконанням Україною низки взятих на себе зобов'язань, стрімкими соціально-економічними й політичними перетвореннями, світовою пандемією та низкою інших об'єктивних обставин. Безумовно, не завжди можна спрогнозувати виникнення відносин, які є суспільно-небезпечними і потребують законодавчого врегулювання. Однак, з іншого боку, незрозумілою є позиція законодавця, за якої такі питання вирішуються ситуативно, у вищезазначених випадках як реакція на ситуацію, яка склалася за гіршим сценарієм. На нашу думку, посилення кримінальної відповідальності повинно ґрунтуватися на безсумнівних та беззаперечних вимогах часу, помилка тут є недопустимою, так само як і поспіх, адже такі дії можуть стати причиною порушення основних принципів кримінального права.

Втрата елемента прогнозованості кримінально-правової політики в частині законодавчих змін може призвести до безсистемності та нестабільності, яка знижуватиме ефективність правозастосовної діяльності. Слід пам'ятати, що стабільність закону ґрунтується на врівноваженні й точному співвідношенні понять «зміна» і «стійкість». Розбалансування цієї рівноваги неминуче тягне за собою досить згубні для правової системи наслідки, не сприяючи реалізації покладених на неї функцій, натомість може сприяти зниженню ефективності кримінального законодавства та порушенню рівноваги між системоутворюючими і системозмінюючими процесами.

Із цього приводу в науці кримінального права активно обговорюється питання щодо ефективності і достатності наявних кримінально-правових заходів, які слід застосовувати до правопорушників.

О. П. Рябчинська зауважує, що проблеми вдосконалення санкцій окремих статей Особливої частини КК мають похідний характер від проблеми більш високого рівня – необхідності розроблення виваженої та методологічно обґрунтованої концепції пеналізації злочинів, яка б ґрунтувалася на чіткому дотриманні властивостей системи кримінальних покарань¹.

П. Л. Фріс застерігає, що розширення сфери кримінально-правової заборони в історії вітчизняного кримінального законодавства з метою досягнення «вищих цілей» (лжедоцільність) призводило виключно до невинуватених репресій, становлення режиму культу особи. Законодавець здійснює криміналізацію діянь без урахування критеріїв доцільності, прагнучи охопити заборонами і кримінальною відповідальністю максимальне коло видів поведінки².

В. Я. Тацій із цього приводу акцентує увагу на тому, що стрижневими проблемами наразі залишаються не лише якість, а і стабільність

¹ Рябчинська О. П. Удосконалення системи покарань за КК України – дискусії тривають // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: матеріали міжнар. наук. - практ. конф., 13-14 жовт. 2011 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2011.

² Фріс П. Л. Кримінально-правова політика: доцільність криміналізації та кримінальних покарань. URL: <https://ukrainepravo.com/scientific-thought/naukova-dumka/nyupkraoers-tuavsva-tsokkhyna-esshchkoerfkhe-nyupkraokiaschkl-kha-nyupkraoerysh-tsnaure> (дата звернення: 18.02.2021).

кримінального закону, незмінність його основних принципових положень і приписів. Лише на підставі відносної стабільності законодавства може будуватися досить стійка, цілеспрямована і прогнозована політика держави у боротьбі зі злочинністю. Водночас, залишаючись стабільним у своїх принципових положеннях, кримінальне законодавство має ефективніше реагувати на ті зміни, які відбуваються в політичних і соціально-економічних умовах життя суспільства та держави, адекватно відповідати на будь-які нові суспільно небезпечні виклики з боку злочинного середовища. Тільки виважене і розумне сполучення стабільності й динамічності норм закону про кримінальну відповідальність здатне забезпечити високу ефективність його приписів¹.

Кримінальний кодекс України 2001 року є дієвим і досить ефективним правовим інструментом реалізації державної політики у сфері боротьби зі злочинністю в Україні. Однак практика його застосування наочно свідчить про те, що не треба безоглядно поспішати із внесенням тих чи інших змін та доповнень до законодавства про кримінальну відповідальність, адже це нерідко негативно позначається на його якості, породжує труднощі в оволодінні його приписами і практичному їх застосуванні. Тільки вивірене реальною практикою застосування нормативних положень, зважене, обґрунтоване і розумне поєднання стабільності й динамічності норм закону про кримінальну відповідальність здатне забезпечити високу ефективність його приписів².

Висновки. Запобіжна функція кримінального закону буде реалізована значно ефективніше в комплексі з аналізом чинників соціального, економічного, морального, культурного та виховного характеру, результати якого будуть покладені у підґрунтя внесення змін до КК України. Кількість не завжди переходить у якість, а ефективність покарання визначає не його суворість, а невідворотність. І механічне, безсистемне посилення покарань за окремі злочини може призвести до розбалансування системи всього кримінального закону, що може негативно позначитись як на правозастосовній діяльності в цілому, так і на позитивності сприйняття громадянами вимог закону. У цьому контексті законодавчий орган повинен ураховувати вимоги виробленої роками кримінально-правової політики/курсу держави в цьому напрямку з обов'язковим неухильним дотриманням вимог законодавчої техніки. Шлях необґрунтованого розширення сфери кримінально-правової заборони може призвести до диспропорції у співвідношенні необхідного та наявного її обсягів. Для недопущення такої ситуації правовий механізм реалізації основних положень Кримінального кодексу України та інших нормативно-правових актів повинен піддаватися комплексному системному вдосконаленню

¹ Тацій В. Я. Десять років чинності Кримінального кодексу України: здобутки та шляхи вдосконалення // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13-14 жовт. 2011 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2011. С. 33.

² Тацій В., Борисов В., Тютюгин В. Стабильность как условие эффективности законодательства Украины об уголовной ответственности. *Голос Украины*. 5 апреля. 2013.

шляхом підвищення рівня наукового забезпечення (насамперед кримінологічної експертизи відповідних документів), прогнозування ефективності пропонованих змін та доповнень, попереднього визначення допустимих меж втручання кримінального закону в суспільні, державні й особисті інтереси в разі порушення відповідних прав.

Нова проблема завжди потребує пошуку нових шляхів її вирішення, а не короткострокових фрагментарних змін, особливо якщо вони торкаються посилення репресивної складової в законодавстві. Вона повинна відповідати вимогам часу, однак бути виваженою і науково обґрунтованою.

Необхідним є віднайти баланс між ефективністю кримінального законодавства у відповідності до сучасних загроз безпеці державі та суспільству, з одного боку, та практики його застосування – з іншого, з дотриманням рівноваги між стабільністю та динамізмом кримінально-правової та кримінологічної політики держави.

Стаття надійшла до редакції 01.03.2021

Татьяна Анатольевна ШЕВЧУК,

кандидат юридических наук, доцент

(Харьковский национальный университет внутренних дел)

К ВОПРОСУ О СТАБИЛЬНОСТИ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ

Публикация посвящена анализу обоснованности усиления уголовной ответственности за отдельные категории правонарушений как одной из причин нарушения стабильности современного уголовного законодательства Украины. Акцентировано внимание на том, что нестабильный уголовный закон теряет одно из основных своих свойств – системность, оказывая тем самым негативное влияние на эффективность его практического применения. Подытожено, что нормы Уголовного кодекса Украины должны согласовываться между собой и соответствовать общим принципам уголовного права. Существует необходимость использования криминологически обоснованного и взвешенного подхода законодателя в вопросах усиления уголовной ответственности за те или иные правонарушения. Необходимо найти баланс между эффективностью уголовного законодательства и современными угрозами государству и обществу.

Ключевые слова: уголовная ответственность, усиление уголовной ответственности, стабильность, динамизм, наказание, уголовный закон, противодействие преступности.

Tatiana SHEVCHUK

PhD in Law, associate professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs)

REGARDING THE STABILITY OF CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE

Tatiana SHEVCHUK

PhD in Law, associate professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs)

REGARING THE STABILITY OF CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE

The publication is focused on the analysis of the validity of increasing criminal liability for certain categories of offenses, as one of the reasons for the violation of the stability of the modern criminal legislation of Ukraine. Attention is focused on the fact that unstable criminal law loses one of its main properties - consistency, thereby exerting a negative impact on the effectiveness of its practical application. It has been concluded that the norms of the Criminal Code of Ukraine must be consistent with each other and comply with the general principles of criminal law. There is a need to use a criminologically grounded and balanced approach of the legislator in matters of increasing criminal liability for certain offenses. It is necessary to find a balance between the effectiveness of criminal legislation and modern threats to the state and society.

Key words: criminal liability, increased criminal liability, stability, dynamism, punishment, criminal law, crime prevention.